

Đorđe Terzin*

*Univerzitet Singidunum
Fakultet za medije i komunikacije*

Savremeni koncept(i) prehrambene sigurnosti**

Apstrakt

Koncept(i) prehrambene sigurnosti predstavljaju okosnicu i kontekst u kojem se odvija savremena borba protiv gladi u svetu. U radu je, uz pojmovno razjašnjenje i pokušaj rešenja određenih teorijskih nedoumica, analizu i kritički osvrt, takođe prikazan i razvojni put ovih koncepata od formiranja do njihove (njegove) savremene forme. Naročita pažnja je usmerena na tzv. četiri stuba prehrambene sigurnosti – dostupnost, pristup, korišćenje i stabilnost – njihovu međusobnu povezanost i uslovljenost, kao i šire implikacije ovih postavki na ljudsko blagostanje, posmatrano kroz prizmu preseka aktuelne situacije na polju ishrane u svetu.

Ključne reči:

prehrambena sigurnost, glad, siromaštvo, ishrana, prikrivena glad, Ujedinjene nacije

* articths@gmail.com

** Tekst je nastao kao deo istraživanja u sklopu predmeta Metodski kompleksi socijalnog rada na doktorskim studijama Socijalna politika i socijalni rad na Fakultetu političkih nauka.

UVOD

Zvanični podaci FAO iz 2015. godine, koji uključuju procene za 2016, ukazuju da približno 800.000.000 ljudi u svetu gladuje.¹ Uvid u regionalnu statistiku ukazuje na ogromne razlike u udelu populacije koja gladuje između ne samo kontinenata već i pojedinačnih, neretko susednih država. Takođe, pregled kretanja istih parametara (udela gladnih i apsolutnog broja gladnih²) kroz poslednjih 25 godina jasno sugerise prisustvo izrazite raznolikosti u genezi, manifestacijama i načinima (odnosno pokušajima) rešavanja problema gladi – ilustrativan je podatak da, dok je u celom svetu izuzev Okeanije udeo gladnih u opadanju (uz prisustvo velikih varijacija i oscilacija u tempu opadanja), istovremeno se na velikom delu afričkog kontinenta beleži porast broja gladnih (ne i udela, usled veoma izražene demografske eksplozije).

Savremeni koncepti prehrambene sigurnosti predstavljaju svojevrsan pokušaj sistematizacije navedenih raznolikosti u jedan širok teorijski, ujedno empirijski utvrđen okvir – kako će biti ilustrovano u nastavku rada, suštinski sve postavke ovih koncepata proizlaze iz prakse i višedecenijskih iskustava, pokušaja i pogrešaka, uspešnih i neuspešnih intervencija i sl. Kao takvi, ovi koncepti predstavljaju važnu platformu za razumevanje različitih dimenzija gladovanja, odnosno prehrambene sigurnosti, kao i nezamenjiv strateški alat i okvir u kontekstu pokušaja rešavanja tih problema.

Cilj ovog rada je prikaz i naročito kritički osvrt na savremene koncepte (odnosno koncept) prehrambene sigurnosti, uz pokušaj ukazivanja na neke bitne nedostatke koji mogu dovesti do pojedinih negativnih tendencija i štetnih efekata u slučaju slepe primene ovih koncepata u praksi.

Gladovanje se, prema FAO, određuje kao „stanje (status) osoba čiji redovni unos hrane ne zadovoljava njihove minimalne energetske potrebe. Prosečne minimalne energetske potrebe po osobi su oko 1800 kalorija dnevno.

¹ FAO, IFAD and WFP, *The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*, FAO, Rome, 2015; Available from: <http://www.fao.org/3/a-i4646e.pdf> (Accessed 30 March 2018).

² Udeo gladnih predstavlja procenat populacije koja gladuje u odnosu na ukupnu populaciju, dok apsolutni broj predstavlja tačan broj ljudi koji gladuje. Važno je napraviti ovu distinkciju usled oprečnih tendencija u pojedinim regionima, naročito Podсахarskoj Africi – usled izražene demografske eksplozije i istovremene delatnosti u cilju smanjivanja problema gladi, posmatrano kroz određeni vremenski period procenat gladnih u ukupnoj populaciji opada, ali se istovremeno njihov broj povećava – prema podacima FAO, 1992. godine je u Podсахarskoj Africi gladovalo 175.000.000 ljudi, što je tada predstavljalo 33.2% populacije te regije. 2016. godine je gladovalo 45.000.000 ljudi više (220.000.000 ukupno), ali je usled oštrog rasta populacije njihov udeo iznosio 23.2% od ukupne populacije.

Tačne potrebe su određene uzrastom, konstitucijom, nivoom aktivnosti i fiziološkim uslovima kao što su bolesti, infekcije, trudnoća i laktacija”.³

„Prikrivena glad je oblik neuhranjenosti koja nastaje kada su unos i apsorpcija vitamina i minerala (kao što su cink, jod i gvožđe) preniski za održavanje dobrog zdravlja i razvoja.”⁴

PREHRAMBENA SIGURNOST – KONCEPT ILI KONCEPTI?

Iako se sa punim pravom danas može govoriti u pluralu o više različitih koncepata prehrambene sigurnosti (definicije, obuhvat, pa čak i predmetne oblasti se razlikuju od autora do autora), mora se imati u vidu da je međunarodna zajednica, oličena najpre kroz specijalizovane agencije UN, zapravo osnovni nosilac normativne, istraživačke i programske delatnosti u ovoj oblasti. Veoma važna uloga UN počinje od svojevrsne sinteze građe mnogobrojnih autora u cilju postizanja pomenute univerzalnosti. Upravo shodno tome, mnogi autori (npr. Sen, 1997; Dilley, Boudreau, 2001 i dr.) s pravom zameraju na ovakvom pristupu, ističući da su specifičnosti ovih problema utemeljeni u omeđenom prostoru i vremenu i da stoga univerzalistički pristup nije dovoljno povezan sa realnošću i determinantama svake pojedine države ili drugog geografskog prostora. Međutim, jasno je da u istom tom kontekstu, iskustva i prakse različitih država najčešće nisu primenljiva izvan njihovih granica – Somalija neće moći da iskoristi mnogo toga od Perua, niti će Indija od Brazila, što, bar na međunarodnom nivou, nalaže pokušaj generalizacije i sumiranja osnovnih zajedničkih činjenica. Zaista, ma koliko glad bila u izraženoj sprezi sa socio-ekonomskim statusom, odnosno životnim standardom, društvenim uređenjem, stepenom razvoja države, političkom nestabilnošću i drugim faktorima koji se veoma razlikuju među državama, lako se prepoznaje i specifičan šablon koji može predstavljati teorijsku okosnicu i polaznu osnovu u pokušajima razumevanja nastanka i mogućnostima za rešavanje problema gladi. Među objavljenim radovima nalazimo preko 200 definicija prehrambene sigurnosti, što jasno ukazuje kako na fleksibilnost samog pojma tako i

³ FAO, *Basic definitions of Hunger*; Available from: <http://ecsw.org/files/global/world-hunger/news/fao-basic-definitions-of-hunger.pdf> (Accessed 23 May 2018).

⁴ Klaus Von Gebmer, Amy Saltzman, Ekin Birol, Doris Weismann, Nilam Prasai, Sandra Yin, Yisehac Yohannes, Purnima Menon, *2014 Global Hunger Index: The challenge of hidden hunger*, IFPRI, Bonn/Washington D.C./Dublin, 2014; Available from: <http://ebrary.ifpri.org/utills/getfile/collection/p15738coll2/id/128360/file-name/128571.pdf> (Accessed 23 May 2018), p. 21.

na potrebu da se u praksi često izlazi van zadatog okvira. U fokusu rada će pak biti upravo univerzalni pristup, tj. međunarodna perspektiva, usled čega će se u nastavku govoriti o konceptu, umesto konceptima prehrambene sigurnosti. Svestrano obrađivanje različitih koncepata podrazumevalo bi sistematsku analizu koja bi daleko prevazilazila gabarite rada ovog formata.

EVOLUCIJA POJMA PREHRAMBENE SIGURNOSTI

Iako je već u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. (Universal Declaration of Human Rights) pravo na hranu prepoznato kao bazični element adekvatnog životnog standarda, koncept prehrambene sigurnosti se vezuje za svetsku prehrambenu krizu iz 1972–74.⁵ Na prvoj Svetskoj konferenciji o hrani (World Food Conference, 1974), koja je usledila, definisan je termin *prehrambena sigurnost*, sa akcentom na snabdevanju i zalihama.⁶ Prehrambena sigurnost je određena kao „stalna dostupnost adekvatnih svetskih zaliha osnovnih prehrambenih proizvoda u cilju održavanja stabilnog rasta konzumacije hrane i predupređivanja fluktuacija u proizvodnji i cenama”.⁷ Već letimičan pogled na definiciju ukazuje na njen globalni karakter i usmerenost na internacionalni nivo čineći je, uslovno rečeno, rezidualnom kategorijom, prevashodno kao vid pomoći razvijenih zemalja zemljama trećeg sveta. U savremenom konceptu prehrambene sigurnosti, ova definicija se (doduše u izmenjenom obliku) može smatrati osnovom prvog stuba prehrambene sigurnosti – dostupnost.

Uvidevši da fokus na internacionalni nivo i svetske zalihe ne odgovara realnim potrebama i problemima gladovanja, 1983. FAO proširuje koncept – „osigurati da svi ljudi sve vreme imaju fizički i ekonomski pristup osnovnoj hrani koja im je potrebna”.⁸ Ovim proširenjem se ističe da samo postojanje, odnosno prisustvo hrane ne znači ništa ukoliko joj pojedinci koji gladuju ne mogu pristupiti bilo usled logističkih i distributivnih poteškoća, bilo zbog nemogućnosti da je priušte.

⁵ Simon Maxwell, Marisol Smith, *Household food security; a conceptual review*. U S. Maxwell & T.R. Frankenberger (eds.), *Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review*. New York and Rome: UNICEF and IFAD. 1993; Available from: <https://www.ifad.org/documents/10180/e04a9e06-cd23-4fde-8108-1e1e8631b1aa> (Accessed 30 March 2018).

⁶ FAO, *Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages*, FAO, UN, 2003; Available from: <http://www.fao.org/3/a-y4671e.pdf> (Accessed 30 March 2018).

⁷ Ibidem, p. 27.

⁸ Ibidem, p. 27.

Dalji razvoj koncepta sledi nakon uticajnog izveštaja Svetske banke „Siromaštvo i glad” (Poverty and Hunger) iz 1986. Ističe se razlika između hronične prehrambene nesigurnosti, koja se pojavljuje kao rezultat kontinuiranog i strukturalno uslovljenog siromaštva, i tranzitorne nesigurnosti, koja se povezuje sa ekonomskim krizama, prirodnim katastrofama i oružanim sukobima (Tabela 1).

	„Hronična nesigurnost”	Tranzitorna nesigurnost
Je...	dugotrajna ili stalna	kratkotrajna i privremena
Nastaje kada...	ljudi nisu u mogućnosti da zadovolje minimum potreba kroz duži, neprekidan vremenski period.	nastane nagli pad u dostupnosti ili pristupu dovoljno hrane za održavanje dobrog nutritivnog stanja.
Kao rezultat...	dužih perioda siromaštva i nedostatka finansijskih i proizvodnih sredstava.	kratkotrajnih šokova i fluktuacija u dostupnosti i pristupu usled varijacija u domaćoj proizvodnji, cenama hrane i prihodima domaćinstava.
Može se prevazići putem...	dugotrajnih razvojnih mera usmerenih prema siromaštvu (npr. obrazovanje) i pristupu proizvodnim resursima. Naročito je bitno omogućiti direktan pristup hrani stanovništvu kako bi se povećala produktivnost.	razvoja sistema ranog upozorenja i razvijanja sigurnosnih mreža. Relativna nepredvidivost i iznenadno nastupanje otežavaju planiranje i predupređivanje i zahtevaju različite kapacitete i tipove intervencija u zavisnosti od konkretnog slučaja.

Tabela 1. Hronična i tranzitorna nesigurnost⁹

⁹ FAO, *An Introduction to the Basic Concepts of Food Security*; Available from: <http://www.fao.org/docrep/013/a1936e/a1936e00.pdf> (Accessed 30 March 2018).

Koncept se proširuje i odrednicom da „svi ljudi, sve vreme imaju pristup dovoljnoj količini hrane za vođenje aktivnog, zdravog života”.¹⁰ Ovime koncept izlazi van okvira pukog prehranjivanja, odnosno preživljavanja, već integriše i nutritivnu komponentu – „prehrambene preferencije, socijalno i kulturno uslovljene, sada su ušle u razmatranje”.¹¹ Ti elementi čine koncept prehrambene sigurnosti daleko osetljivijim na specifičnosti samog konteksta, čime on gubi na svojoj jednostavnosti i kreće se u pravcu posrednog sredstva ostvarivanja aktivnog i zdravog života.

Kroz devedesete godine, UNDP se aktivno uključuje u dalji razvoj koncepta, utvrđujući prehrambenu sigurnost kao jedan od osnovnih elemenata ljudske, odnosno socijalne sigurnosti i povezujući je sa perspektivom ljudskih prava i razvoja.¹² Ova perspektiva je od izuzetne važnosti jer su, kako će biti ilustrovano u nastavku rada, problemi prehrambene sigurnosti i gladovanja, na nivou pojedinca i domaćinstva, neodvojivi i mnogostruko povezani sa svim razvojnim elementima, naročito siromaštvom i nezaposlenošću.

Savremena definicija prehrambene sigurnosti, skovana na Svetskom samitu o hrani (World Food Summit) 1996. i dalje razrađena u FAO izveštaju „Stanje prehrambene nesigurnosti 2001.” (The State of Food Insecurity 2001), glasi: „Prehrambena sigurnost je situacija koja postoji kada svi ljudi, sve vreme, imaju fizički, socijalni i ekonomski pristup dovoljnoj količini bezbedne i nutritivne hrane koja zadovoljava njihove prehrambene potrebe i preferencije, zarad vođenja aktivnog i zdravog života”¹³ (Radovi i studije Amartja Sena su imali veliki uticaj na ovakav tok razvoja i pomeranje fokusa na pojedinca i domaćinstvo). Iako su ciljevi postavljeni veoma široko i kao takvi prihvaćeni u međunarodnoj zajednici, u praktičnoj primeni se međunarodna i državna aktivnost uglavnom usmerava na uže i jednostavnije (lakše dostižne) ciljeve.

Odrednice kao što su *preferencije* i *aktivan i zdrav život* gube na svojoj težini i smislu ukoliko ih stavimo u kontekst većine zemalja Podсахarske Afrike, gde veliki udeo populacije doslovno umire od gladi. Ipak, one su veoma značajne u razvojnom kontekstu, kao krajnji cilj kojem treba težiti i nesumnjivo kao smernice kako za razvijene zemlje tako i zemlje u razvoju koje su uspele da problem elementarnog prehranjivanja stanovništva stave pod kontrolu. Praksa borbe protiv gladi u prethodnim dekadama verovatno najbolje ilustruje važnost ovakve koncepcije – mnoge od zemalja u razvoju, koje su uspele u većoj meri da prehrane stanovništvo, sada vode borbu sa različitim mikro-nutritivnim deficijencijama (u prvom redu vitamina A, cinka, gvožđa i joda)

¹⁰ FAO, *Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages*, op. cit., p. 27.

¹¹ Ibidem, p. 27.

¹² FAO, *Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages*, op. cit.

¹³ Ibidem, p. 28.

kod stanovništva.¹⁴ Jednolična ishrana koja zadovoljava osnovne kalorijske potrebe i koja je bazirana na ogromnom udelu žitarica jednostavno nije održiva na duži vremenski period ni kod odrasle populacije, a naročito kod dece, za šta je dečije slepilo, karakteristično za Jugoistočnu Aziju, verovatno najilustrativnije i ujedno najsnažniji argument u prilog potrebe proširenja koncepta odrednicom *aktivan i zdrav život*. *Preferencije* takođe dobijaju sasvim drugu konotaciju od inherentne ukoliko imamo u vidu da je npr. ogroman udeo svet-ske populacije intolerantan na laktozu, od kojih većina intolerantnih grupa-cija živi upravo u zemljama koje se smatraju prehrambeno nesigurnim (Food Intolerance Network navodi 50% intolerantne populacije u Južnoj Americi, čak do 98% u Aziji, itd.)¹⁵. Kada na to dodamo niz religijskih i drugih kulturo-loških faktora, jasno je da *preferencije* ne možemo shvatiti olako i isključivo u kontekstu nadgradnje osnovnog koncepta.

Na osnovu ovako postavljene definicije prehrambene sigurnosti razvijena su 4 stuba, odnosno dimenzije, koje danas predstavljaju okosnicu teorijskog razumevanja problema gladovanja i ishrane. U literaturi se kod nekih autora (Weingärtner, 2004; Gross et. al. 2000, i dr.), umesto sa *prehrambenom sigurnošću*, srećemo sa skraćenicom FNS – *Food and Nutrition Security (Prehrambena i nutritivna sigurnost)*, termin koji je ušao u upotrebu kao rezultat navedenog proširivanja koncepta, kako bi se jasno obuhvatio i istakao značaj nutritivne sigurnosti uz prehrambenu. Takođe, neretko srećemo termin *entitlement* (Sen, 1981; Saad 1999, i dr.), posedovanje prava, u kontekstu pristupa hrani. U savremenoj literaturi je ovaj termin suštinski zamenjen terminom *pristup*.

ČETIRI STUBA PREHRAMBENE SIGURNOSTI

Stubovi prehrambene sigurnosti su *dostupnost*, *pristup*, *korišćenje* i *stabilnost*. Prva tri se određuju kao fizičke determinante, dok je stabilnost vremenska (engl. temporal) i odnosi se na prva tri – omogućuje razlikovanje hronične od tranzitorne nesigurnosti.¹⁶

¹⁴ Đorđe Terzin, *Socijalni problemi kao posledica nepravilne ishrane*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2016.

¹⁵ Food Intolerance Network, *Prehistoric man and lactose intolerance*; Available from: <https://www.food-intolerance-network.com/food-intolerances/lactose-intolerance/ethnic-distribution-and-prevalence.html> (Accessed 30 March 2018).

¹⁶ Rainer Gross, Hans Schoeneberger, Hans Pfeifer, Hans-Joachim A. Preuss, *The Four Dimensions of Food and Nutrition Security: Definitions and Concepts*, InWEnt, 2000; Available from: http://fpmu.gov.bd/agridrupal/sites/default/files/Four_Dimension_of_FS.pdf (Accessed 30 March 2018).

Dostupnost, kao prvi (uslovno rečeno i osnovni) stub, odnosi se na fizičko prisustvo hrane u određenom prostoru – u zavisnosti od nivoa na kojem razmatramo problem, prostor se može odnositi na lokalne jedinice, državu ili svet u globalu – lokalni, nacionalni i međunarodni nivo.¹⁷ Dostupnost hrane se obezbeđuje kroz domaću proizvodnju, uvoz hrane i pomoć u hrani. Domaća proizvodnja određena je nizom tehnoloških, prirodnih/klimatskih i proizvodnih faktora – npr. vlasništvo nad zemljom i korišćenje, primenjena tehnologija u proizvodnji, fizičke karakteristike zemlje i njena pogodnost za određene biljne kulture, temperatura, količina padavina itd.¹⁸ Kako nemaju sve države dovoljno prirodnih resursa da prehrane stanovništvo, bez ulaganja u strateške implikacije, prehrambena sigurnost se u njima ostvaruje putem uvoza – primeri Japana i Singapura to jasno ilustruju.¹⁹ Uvoz se takođe smatra efikasnim načinom prevazilaženja problema tranzitorne prehrambene nesigurnosti, naravno pod pretpostavkom da su isti uzrokovani poteškoćama u sferi ovog stuba. Međunarodna pomoć u hrani, kao pokušaj ostvarivanja dostupnosti, predstavlja vid hitne intervencije u najteže pogođenim zemljama. Nažalost, u praksi se pokazalo da, usled političke nestabilnosti i korumpiranosti, oružanih sukoba i drugih pojava koje se javljaju kao pratioci fenomena prehrambene nesigurnosti²⁰, ovaj vid pomoći veoma često biva proneveren i retko postigne željeni efekat.²¹

Kao što se može zaključiti iz do sada navedenog, dostupnost, iako polazna osnova, suštinski se odnosi samo na stanje – ima li ili nema hrane. Problemi

¹⁷ Majda Bne Saad, *Food Security for the Food-Insecure: new challenges and renewed commitments*, Centre for Development Studies, University College Dublin, Ireland, 1999; Available from: <http://www.earthsummit2002.org/wcaucus/Caucus%20Position%20Papers/food%20security.pdf> (Accessed 30 March 2018).

¹⁸ FAO Food and Nutrition division, *Agriculture, food and nutrition for Africa: a resource book for teachers of agriculture*, Agriculture and Consumer Protection Department, FAO, Rome, 1997; Available from: <http://www.fao.org/docrep/w0078e/w0078e00.htm#TopOfPage> (Accessed 30 March 2018).
Peter J Gregory, John S Ingram, Michael Brklacich, *Climate change and food security*, Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences. 360 (1463): 2139–2148; Available from: <http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/360/1463/2139> (Accessed 30 March 2018).

¹⁹ Luther Tweeten, *The Economics of Global Food Security*, Review of Agricultural Economics. 21 (No. 2, 1999): 473–488; Available from: <https://pdfs.semanticscholar.org/a44d/f980113391b31a6c57703d3ccfdbb8678db0.pdf> (Accessed 30 March 2018).

²⁰ Đorđe Terzin, *Socijalni problemi kao posledica nepravilne ishrane*, nav. delo.

²¹ Jelena Vidojević, *Efekti međunarodne pomoći za razvoj državama Podсахarske Afrike*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2016.

ovog stuba se uglavnom vezuju za najsiromašnije zemlje u razvoju, naročito one koje često bivaju pogođene klimatskim nepogodama. Logistika i distribucija se kod većine autora razmatraju u kontekstu ovog stuba – ukoliko pojedinac nije u mogućnosti usled logističko-distributivnih problema da nabavi hranu na lokaciji na kojoj se nalazi (a ujedno poseduje potrebna sredstva, tj. novac), jasno je da se radi o problemu dostupnosti.

Pristup se odnosi na mogućnost nabavke hrane koja je fizički prisutna (odnosno *dostupna*) od strane pojedinca ili domaćinstva. Najčešće se ostvaruje putem tržišta (kupovinom za novac), međutim, postoje i drugi (ujedno i ređi) načini na koje se pristup može ostvariti – tradicionalna prava na pristup zajedničkim resursima, različite mere i aranžmani za ugrožene, kao što su „narodna kuhinja” ili deljenje hleba i sl. Karakteristika ovog stuba je njegova tesna i uzročno-posledična veza sa siromaštvom na mikronivou (pojedinci i domaćinstva). Naime, iako je glad generalno u svim aspektima povezana sa siromaštvom, zatvarajući svojevršno vrzino kolo, pažljiva analiza problema siromaštvo vezuje direktno uz pristup. „Usled siromaštva ljudi nisu u mogućnosti da priušte hranu, što ih čini slabim i manje sposobnim za rad, što im beg iz siromaštva i gladi čini sve težim i manje mogućim. Deca usled neuhranjenosti ne uspevaju da se pravilno razvijaju, što im smanjuje perspektive da u budućnosti uspeju da se izvuku iz bede i gladi. Siromašni farmeri često ne mogu da priušte semeni materijal, alate, đubriva i pesticide, drugi nemaju zemlju, vodu ili znanje.”²²

Korišćenje (utilizacija), treći stub, predmet je konceptualnih sporenja i često se razmatra samo iz biološke perspektive, budući da je u fokusu mogućnost ljudskog tela da svari i metabolize hranu. Problemi mikronutritivnih deficijencija (prikrivene gladi) smatraju se rezultatom poteškoća u ostvarivanju ovog stuba prehrambene sigurnosti. Međutim, nutritivna i bezbedna ishrana, osim adekvatnih bioloških, podrazumeva i adekvatne socijalne komponente i okruženje – hrana mora biti kulturološki adaptirana i poseduje važnu socijalnu ulogu zajedništva.²³ Za potrebe ovog rada i jednostavnijeg prikaza, korišćenje se uslovno može sumirati i podeliti na prehrambene inpute – faktore adekvatnosti hrane i prisustvo čiste vode, i neprehrambene inpute, među koje svrstavamo opšte higijenske uslove (naročito uslove pripreme hrane) i sistem zdravstvene zaštite u cilju omogućavanja adekvatnog korišćenja hrane (u kontekstu bolesti koje remete varenje i metabolisanje hrane, kao na primer hronična dijareja i sl.). Ovaj stub naročito naglašava individualnu perspektivu toga šta je zapravo hrana – insekti se u jednom delu sveta smatraju neprihvatljivim za ishranu, dok su u drugom oni poslastica; različite vrste životinja,

²² Đorđe Terzin, *Socijalni problemi kao posledica nepravilne ishrane*, nav.delo, str. 14

²³ Rainer Gross, Hans Schoeneberger, Hans Pfeifer, Hans-Joachim A. Preuss, *The Four Dimensions of Food and Nutrition Security: Definitions and Concepts*, op. cit.

kao i pojedini delovi njihovih tela takođe; zatim mlečni proizvodi o kojima je već bilo reči u kontekstu intolerancije na laktozu, itd.

Stabilnost, kao temporalna dimenzija, na prva tri stuba dodaje vremensku odrednicu – ona se odnosi na održanje stanja kada je hrana dostupna, populacija ima pristup i može adekvatno da je koristi (stavka „sve vreme” iz definicije). Osim kao postojanost ostalih stubova, stabilnost se određuje i kao odsustvo rizika od gubitaka sigurnosti usled iznenadnih šokova (kao što su ekonomske i klimatske krize) ili cikličnih događaja – tzv. sezonska nesigurnost. Suše, poplave i oružani sukobi su tipični primeri za prvu kategoriju (mada oni mogu imati i dugoročne efekte). Cikličnu nesigurnost karakterišu redovni šabloni po kojima se javlja – „gladna sezona” koja se tipično javlja pred žetvu²⁴ i sl.

Ovde bi valjalo vratiti se malo unazad i napraviti jednu važnu distinkciju između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju koja dobro ilustruje važnost stabilnosti: većina problema u oblasti prehrambene sigurnosti i gladovanja u razvijenim zemljama se danas vezuje maltene isključivo za problem drugog stuba (*pristupa*) – u centru problema je siromašni pojedinac koji nije u mogućnosti da priušti dovoljno hrane koja je dostupna na, u smislu zaliha i cena – relativno stabilnom tržištu. Sa druge strane, u velikom broju zemalja u razvoju elementi *dostupnosti* direktno utiču i uslovljavaju *pristup*. Iako se na osnovu do sada iznesenog može pretpostaviti da *dostupnost* pogađa kako siromašne tako i više klase, odnosno da je svejedno da li je pojedinac siromašan ili bogat ukoliko hrane jednostavno nema, mora se imati u vidu da u praksi hrana izuzetno retko nestaje preko noći. Nije teško zamisliti (niti pronaći u praksi) scenario u kojem se usled raznih okolnosti zalihe hrane smanjuju kroz određeni period, dok istovremeno cene posledično rastu, efektivno onemoćavajući *pristup* sve većem broju ljudi.

Dakle, ostvarivanje prehrambene i nutritivne sigurnosti podrazumeva razvijenost i postojanost svih stubova. Oni ne mogu biti rangirani po važnosti pošto izostanak i problemi u svakom od njih vode u prehrambenu nesigurnost. U savremenom svetu se problemi u navedenim stubovima kao uzroci gladovanja mogu jasno identifikovati – u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju Južne Amerike je to prvenstveno pristup (siromaštvo), u zemljama Podсахarske Afrike se jasno prepoznaju problemi u svim stubovima, u Indiji su to najčešće problemi prvog (40% proizvedenog voća i povrća i 20% žita-

²⁴ Lioba Weingärtner, *The Concept of Food and Nutrition Security*, International Training Course – Food and Nutrition Security Assessment Instruments and Intervention Strategies – Background Paper No. I; Available from: <http://www.oda-alc.org/documentos/1341934899.pdf> (Accessed 30 March 2018).

rica propada usled veoma lošeg sistema distribucije²⁵) i drugog stuba, itd. Koncipiranje programa borbe protiv gladi podrazumeva pravilnu identifikaciju uzroka nesigurnosti putem niza indikatora (Tabela 2) povezanih sa svakim od stubova pojedinačno, o kojima će biti reči u narednom poglavlju.

Svaki od ovih stubova može se razmatrati na makro (svetskom, regionalnom i nacionalnom), mezo (zajednica, provincija, grad, opština, selo), i mikro (domaćinstvo/porodica i pojedinac) nivou. U zavisnosti od nivoa posmatranja, stubovi se mogu razlikovati u formi i uzrocima i posledicama – hrana može biti dostupna u nekoj državi ali istovremeno nedostupna diskriminisanoj populaciji; sezonski problemi mogu izazvati nesigurnost kod ruralne, ali ne i urbane populacije²⁶; razvijen sistem zdravstvene zaštite u državi može isključiti upravo najugroženije usled nedostataka dokumenata, itd.

Kada u jednačinu dodamo i konceptualni okvir nepravilne ishrane, nutritivnog statusa na nivou domaćinstva i održivog razvoja, postaje jasno da efektivan program ostvarivanja prehrambene i nutritivne sigurnosti zahteva izrazito multidisciplinarnan pristup. „Prehrambena i nutritivna nesigurnost na različitim socio-organizacionim nivoima uzrokovana je različitim faktorima i zahteva specifična rešenja. Kao posledica toga, efektivan program prehrambene i nutritivne sigurnosti podrazumeva holistički programski pristup.”²⁷

Indikatori

U proceni stanja na raspolaganju je veliki set indikatora. Weingärtner (2004) navodi najčešće korišćene indikatore u odnosu na stubove (uključujući i stabilnost) kroz socijalne i administrativne nivoe (radi preglednosti su prikazani kroz tabelu):

²⁵ FAO, IFAD and WFP, *The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*, op. cit.

²⁶ Lioba Weingärtner, *The Concept of Food and Nutrition Security*, op. cit.

²⁷ Ibidem, p. 14.

Nivo	Dostupnost	Pristup	Korišćenje	Stabilnost
Makro	Proizvodnja hrane; stopa plodnosti; migracioni tokovi	Cene hrane; visina plate; konzumacija po glavi stanovnika	Stope zaostajanja u rastu; stope male težine na porođaju	Fluktuacije u ceni hrane; regionalne razlike
Mezo	Vreme žetve; proizvodnja bazičnih prehrambenih namirnica	Cene hrane na pijaci i u maloprodaji	Pokrivenost mokrim čvorovima; stope dijarejalnih bolesti	Indeks telesne mase kod žena u periodu pre i posle žetve
Mikro	Skladištenje hrane; konzumacija „divlje“ (neuzgajane) hrane	Frekvencija obroka; zaposlenost / nezaposlenost	Težina u odnosu na godine; gušavost; anemija	Prakse u prehrani pre perioda žetve; migracije

Tabela 2. Indikatori u odnosu na stubove i nivoe²⁸

Među mnoštvom drugih indikatora, najčešće se još upotrebljavaju:

Resursi: Prirodni – količine padavina, kvalitet zemljišta, dostupnost vode, pristup šumskim resursima, riba i morska hrana; Fizički – vlasništvo nad stokom, vlasništvo nad zemljom, infrastruktura, vlasništvo nad poljoprivrednom mašinerijom; Ljudski – pol glave porodice, stepen zavisnosti, obrazovanje, nivo pismenosti, veličina domaćinstva, godine glave porodice i članova.

Proizvodnja: Ukupna kultivisana površina, navodnjavana površina, neobrađena površina, raznolikost biljnih kultura, broj poljoprivrednih sezona u godini, prinosi, proizvodnja hrane naspram proizvodnje useva za tržište, prihodi izvan poljoprivrede, domaća radinost, rodna podela rada.

Prihodi: Ukupni prihodi, prihodi od useva, prihodi od stočarstva, visina plate, samozaposlenost, proizvođačke cene, pristup pijacama i putevima i dr.

Konzumacija: Ukupni troškovi, cene hrane, cene neprehrambenih proizvoda, kalorijski unos, frekvencija obroka po danu kroz 2–3 sezone, sastav dnevnih obroka.

²⁸ Lioba Weingärtner, *The Concept of Food and Nutrition Security*, p. 14.

Nutritivnost: Antropometrični podaci, nivoi mikronutritienata u serumu, stope morbiditeta, stope mortaliteta, stope fertiliteta, pristup zdravstvenim uslugama, pristup pijaćoj vodi²⁹ i dr.

Intervencije

Intervencije bazirane na konceptu prehrambene sigurnosti se, naravno, moraju planirati u skladu sa konkretnim uzrocima nastalih problema i nesigurnosti. Univerzalna rešenja ne postoje i svaki program mora biti prilagođen datom kontekstu – npr. program planiranja porodice mogao bi biti od velike koristi na makronivou u nekim zemljama Podсахarske Afrike, kako bi se zauzdala demografska eksplozija i smanjio rastući pritisak na oskudne resurse. Mere agrarne i trgovniske politike mogle bi usmeriti siromašne farmere Južne Amerike da gaje useve koji postižu jaku cenu na svetskom tržištu. Uputstva za uspešno konzerviranje i očuvanje hrane mogu pomoći u prevladavanju tranzitorne nesigurnosti u pogođenim područjima. Imunizacija i zdravstvena edukacija mogu smanjiti prevalencu dijarejalnih bolesti. Projekti navodnjavanja, upotrebe đubriva, školskih užina, izgradnje mokrih čvorova itd. su neki od mnogih primera koji su u upotrebi, u skladu sa konkretnim uzrocima i mogućnostima. Detaljna sistematizacija svih tipova intervencija po nivoima može se naći u Bokeloh et. al., 2005³⁰.

ZAKLJUČAK

Smatram da distinkcija razmatrana u kontekstu stuba *stabilnosti*, između iznenadnih šokova (ekonomski i klimatski faktori) i ciklične nesigurnosti možda nije najsrećnije rešenje, s obzirom na to da i neki klimatski faktori imaju sezonski karakter (naveo bih monsune kao dobar primer). Pored toga, sezonska nesigurnost se ne mora odnositi samo na cikluse žetve i druge agrarne faktore, već obuhvata niz rizika za samo domaćinstvo koji su na neki način ciklično ustrojeni (troškovi grejanja u zimskom periodu i sl.). Oba oblika se odnose na tranzitornu hroničnu nesigurnost (Tabela 1). U kontekstu trećeg stuba (korišćenja), stabilnost se može odnositi na infrastrukturu, odnosno neprehrambene inpute.

²⁹ Majda Bne Saad, *Food Security for the Food-Insecure: new challenges and renewed commitments*, op. cit., p. 5.

³⁰ Georg Bokeloh, Maria Gerster-Bentaya, Lioba Weingärtner, *Achieving Food and Nutrition Security – Actions to Meet the Global Challenge: A Training Course Reader*, InWEnt, Feldafing, 2005; Available from: http://www.fao.org/docs/eims/upload/219148/food_reader_engl.pdf (Accessed 30 March 2018).

U borbi protiv gladi u Jugoistočnoj Aziji, Indonezija je postigla vrlo solidne rezultate. Međutim, istovremeno se javila jedna alarmantna tendencija – jedan deo populacije, koja je do vrlo skoro gladovala, je posredstvom ekstenzivnih programa borbe protiv gladi empancipovana od iste, ali je ubrzo nakon otišla u drugu krajnost – gojaznost. Pojava *trostrukog bremena nepravilne ishrane* – istovremena pojava gladi, prikrivene gladi i gojaznosti među populacijom jedne države³¹ nije nov fenomen, ali tranzicija iste populacije iz neuhranjenog u preuhranjeno stanje u veoma kratkom vremenskom periodu jeste.³² Iako se odrednicama *zdrav i aktivan život* u konceptu prehrambene sigurnosti implicitno mogu pridati razna značenja, primer Indonezije pokazuje jednu vrlo konkretnu tendenciju – prehranjivanje ugroženog stanovništva energetske napakovanim obrocima i hranom (uz suplementaciju u cilju predupređivanja mikronutritivnih deficijencija). Pretakanje gladnih u gojazne nameće potrebu za revidiranjem, odnosno proširenjem ovih odrednica da bi se omogućilo zadržavanje populacije koja je gladovala u stanju optimalne uhranjenosti, kako ne bismo rešavanjem jednog problema pravili drugi, odnosno dodavali na postojeći, kako u kontekstu trostrukog bremena nepravilne ishrane tako i u kontekstu svetske epidemije gojaznosti. Na konceptualnom nivou, smatram da bi aktivnije insistiranje na povećanju zdravstvene pismenosti (naročito razumevanju kalorijskog balansa i drugih implikacija ishrane) kod ugrožene populacije moglo imati pozitivan efekat u predupređivanju gojaznosti, istovremeno pomažući i borbu protiv gladovanja. Na praktičnom nivou stvar je, naravno, daleko jasnija – povećati kvalitet obroka, ne samo kvantitet – ali i teško izvodljiva usled oskudnosti resursa u ugroženim zemljama.

Svetska proizvodnja hrane po glavi stanovnika danas premašuje potrebe – na svetu ima dovoljno hrane da se obezbedi prehrambena sigurnost za sve, što implicira da je problem drugog stepena – pristupa – najveća barijera u ostvarivanju prehrambene sigurnosti savremenog sveta.³³ Projekcije UN, međutim, navode rast populacije za 2.300.000.000 do 2050. godine, od čega će većina novorođenih biti u prehrambeno najugroženijim zemljama u razvoju (za Podсахarsku Afriku je predviđen rast populacije od 114% u ovom periodu). Iste projekcije predviđaju potrebu za podizanjem proizvodnje hrane za 70% na svetskom nivou, odnosno 100% u zemljama u razvoju. Ta potreba

³¹ Đorđe Terzin, *Socijalni problemi kao posledica nepravilne ishrane*, nav. delo.

³² Veliki deo razvijenih zemalja već se bori sa epidemijom gojaznosti, koja postaje ozbiljan socijalni problem i problem javnog zdravlja i koja, kao i gladovanje, može imati izrazito nepovoljne ishode po pojedinca. Naravno, usled blaže kliničke slike i sasvim drugog seta faktora koji je uslovljavaju, ona kao problem ne privlači pažnju javnosti i međunarodne zajednice u onoj meri u kojoj to čini gladovanje, što ne znači da pažnju ne treba usmeriti i u tom pravcu.

³³ Luther Tweeten, *The Economics of Global Food Security*, op. cit.

stvara veliki pritisak na već okrnjene svetske resurse i dolazi u vrlo oštar kontrast sa ekološkom perspektivom i koncepcijama održivog razvoja. „... jačanje samo prvog stuba prehrambene bezbednosti kroz proizvodnju nije dovoljno (niti efikasno) bez prisustva i stabilnosti ostalih stubova, a jačanjem ostalih stubova i stvaranjem efikasnijeg sistema distribucije i upotrebe proizvedene hrane bi se deo tog pritiska na proizvodnju mogao ublažiti.”³⁴ Tehnološki razvoj u ovom kontekstu može pružiti odgovor koji tražimo i to na dva načina – Usavršavanje samih useva po relevantnim kategorijama (potencijalni prinos, otpornost na klimatske faktore, otpornost na bolesti itd.) može pružiti veći prinos po jedinici površine (dakle, više hrane na istom fizičkom prostoru), dok automatizacija procesa uzgajanja može smanjiti cenu proizvodnje, efektivno smanjujući krajnju cenu hrane na tržištu, što bi je činilo pristupačnijom (dakle, jačanje drugog stuba).

Izlišno je govoriti o važnosti samog koncepta prehrambene sigurnosti. Osim što čini okvir i okosnicu za praktično delovanje i borbu protiv gladi u svetu, od velike je važnosti i u teorijskim i akademskim okvirima. Naime, oblast gladovanja i prehrambene sigurnosti je izuzetno kompleksna i izrazito multidisciplinarna. Istovremeno, u dugom periodu od početnog kontempliranja, to je bila oblast gde je praksa po pravilu išla ispred teorije – sa jedne strane se nalazi problem povezivanja i koordinacije velikog broja različitih disciplina potrebnih da bi se ovi problemi mogli sagledati holistički, a sa druge strane je karakteristika izražene urgencije (hitnosti) u praktičnom delovanju. Humanitarne katastrofe u oblasti ishrane retko se mogu predvideti, a zahtevaju reakciju u najkraćem mogućem roku kako bi se sačuvali ljudski životi. U takvim situacijama se, naročito tokom samih začetaka međunarodne aktivnosti u ovoj oblasti, neretko intervenisalo bez u potpunosti utemeljene teorijske osnove (faktički „na slepo”) koja suštinski nije ni postojala. Te intervencije su pružile iskustvenu osnovu na kojoj je izgrađivan koncept prehrambene sigurnosti. Kao što smo videli, koncept od svog nastanka neprestano evoluirao i prati dinamiku razvoja savremenog sveta, prilagođavajući se i efektivno implementirajući nova naučna saznanja kako društvenih tako i prirodnih nauka. Kao takav, on danas predstavlja polaznu osnovu i okosnicu planiranja politika, programa i aktivnosti u oblasti borbi protiv gladi, istovremeno pružajući i uvide koji mogu biti ključni u borbi protiv siromaštva, koje je veoma direktno povezano sa gladovanjem. „... siromašni su gladni, a njihova glad ih zarobljava u siromaštvu.”³⁵ Napredak u shvatanju širih implikacija gladovanja i zainteresovanost naučne zajednice za implementaciju novih saznanja sugerise da je pred nama veoma aktivan period u kontekstu istraživanja i preispitivanja utemeljenih praksi kada je ova tema u pitanju.

³⁴ Đorđe Terzin, *Socijalni problemi kao posledica nepravilne ishrane*, nav. delo, str. 53.

³⁵ Isto, str. 14.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Sen, Amartya, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Clarendon Press, Oxford, 1981.
- [2] Sen, Amartya, *Razvoj kao sloboda*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
- [3] Terzin, Đorđe, *Socijalni problemi kao posledica nepravilne ishrane*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2016.
- [4] Vidojević, Jelena, *Efekte međunarodne pomoći za razvoj državama Podсахarske Afrike*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2016.

Internet izvori

- [1] Bokeloh, Georg; Gerster-Bentaya, Maria; Weingärtner, Lioba, *Achieving Food and Nutrition Security – Actions to Meet the Global Challenge: A Training Course Reader*, InWEnt, Feldafing, 2005; Available from: http://www.fao.org/docs/eims/upload/219148/food_reader_engl.pdf (Accessed 30 March 2018).
- [2] FAO, IFAD and WFP, *The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*. FAO, Rome, 2015; Dostupno preko: <http://www.fao.org/3/a-i4646e.pdf> (Accessed 30 March 2018).
- [3] FAO, *An Introduction to the Basic Concepts of Food Security*; Available from: <http://www.fao.org/docrep/013/a1936e/a1936e00.pdf> (Accessed 30 March 2018).
- [4] FAO, *Basic definitions of Hunger*; <http://ecsw.org/files/global/world-hunger/news/fao-basic-definitions-of-hunger.pdf> (Accessed 23 March 2018).
- [5] FAO, *Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages*, FAO, UN, 2003; Available from: <http://www.fao.org/3/a-y4671e.pdf> (Accessed 30 March 2018).
- [6] FAO Food and Nutrition division, *Agriculture, food and nutrition for Africa: a resource book for teachers of agriculture*, Agriculture and Consumer Protection Department, FAO, Rome, 1997; Available from: <http://www.fao.org/docrep/w0078e/w0078e00.htm#TopOfPage> (Accessed 30 March 2018).
- [7] Food Intolerance Network, *Prehistoric man and lactose intolerance*; <https://www.food-intolerance-network.com/food-intolerances/lactose-intolerance/ethnic-distribution-and-prevalence.html> (Accessed 30 March 2018).
- [8] Gregory, Peter J., Ingram, John S., Brklacich, Michael, *Climate change and food security*, Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 2005. 360 (1463): 2139–2148; Dostupno preko: <http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/360/1463/2139> (Pristupljeno 30. marta 2018).
- [9] Gross, Rainer; Schoeneberger, Hans; Pfeifer, Hans; Preuss, Hans-Joachim A, *The Four Dimensions of Food and Nutrition Security: Definitions and Concepts*, InWEnt, 2000; Available from: http://fpmu.gov.bd/agridrupal/sites/default/files/Four_Dimension_of_FS.pdf (Accessed 30 March 2018).

- [10] Gebmer, Klaus Von; Saltzman, Amy; Birol, Ekin; Weismann, Doris; Prasai, Nilam; Yin, Sandra; Yohannes, Yisehac; Menon, Purnima, *2014 Global Hunger Index: The challenge of hidden hunger*, IFPRI, Bonn/Washington D.C./Dublin, 2014; Available from: <http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/128360/file-name/128571.pdf> (Accessed 23 March 2018).
- [11] Maxwell, Simon, Smith, Marisol, Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. *Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review*. New York and Rome: UNICEF and IFAD, 1993; Available from: <https://www.ifad.org/documents/10180/e04a9e06-cd23-4fde-8108-1e1e8631b1aa> (Accessed 30 March 2018).
- [12] Saad, Majda Bne, *Food Security for the Food-Insecure: new challenges and renewed commitments*, Centre for Development Studies, University College Dublin, Ireland, 1999; Available from: <http://www.earthsummit2002.org/wcaucus/Caucus%20Position%20Papers/food%20security.pdf> (Accessed 30 March 2018).
- [13] Sen, Amartya, *Hunger in the Contemporary World*, London School of Economics and Political Science, London, 1997; Available from: http://eprints.lse.ac.uk/6685/1/Hunger_in_the_Contemporary_World.pdf (Accessed 30 March 2018).
- [14] Tweeten, Luther, *The Economics of Global Food Security, Review of Agricultural Economics*. 21 (2): 473–488, 1999; Available from: <https://pdfs.semanticscholar.org/a44d/f980113391b31a6c57703d3ccfdbb8678db0.pdf> (Accessed 26 May 2018).
- [15] Weingärtner, Lioba, *The Concept of Food and Nutrition Security, International Training Course – Food and Nutrition Security Assessment Instruments and Intervention Strategies – Background Paper no. I*, 2004; Available from: <http://www.oda-alc.org/documentos/1341934899.pdf> (Accessed 30 March 2018).

Đorđe Terzin

THE CONTEMPORARY CONCEPT(S) OF FOOD SECURITY

Abstract

The concept(s) of food security represent the framework and the context in which the contemporary battle against the world hunger take place. This paper, along with the explanations of basic terms and the attempt of solving certain theoretical doubts, analysis and critical review, also shows the developmental pathways of these concepts from their initial formation to their contemporary form. Special attention is focused on the so-called “four pillars of food security” – availability, access, utilization and stability – their interconnectedness and interdependence, as well as the broader implications of these concepts on human welfare, seen through the overview of the current situation in the field of nutrition in the world.

Key words:

food security, hunger, poverty, nutrition, hidden hunger, United Nations.